

<https://doi.org/10.62837/2026.2.75>

QOCAYEVA LEYLA VƏLI QIZI
Azərbaycan Tibb Universiteti, dosent

gocaleyva511@gmail.ru

ORCID: ID 0009-0003-0382-4101

NAĞIYEVA DÜRDANƏ ƏSƏD QIZI
Azərbaycan Tibb Universiteti, dosent

d_nagiyeva@mail.ru

ORCID: ID 0009-0005-2839-8318

ƏBDÜRRƏHİM BƏY HAQVERDİYEVİN YARADICILIĞININ DİL VƏ ÜSLUB XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR BƏZİ MƏQAMLAR

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, bədii dil, üslubi məqamlar, obrazlı ifadələr

Key words: Azerbaijani literature, Abdurrahim bey Hagverdiyev, artistic language, stylistic points, figurative expressions

Ключевые слова: Азербайджанская литература, Абдурахим бек Хагвердиев, художественный язык, стилистические аспекты, образные выражения.

Giriş

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz yaradıcılıq üsulu ilə diqqət çəkən sənətkarlardan biridir. Onun yaradıcılığı elə bir dövrü əhatə edir ki, bu dövrdə həm milli ədəbi dil məsələsi, həm də əsərlərdə qaldırılmış olan mövcud problemlər xüsusilə maraq doğurur və xalqın milli özünüdərk baxımından önəm kəsb edir. Bu baxımdan sənətkarın yaradıcılığını tədqiqata cəlb etmək, xüsusilə də onun dil və üslubunu araşdırmaq hər zaman üçün aktualdır. Ədibin yaşadığı mühitdə baş verən mütərəqqi proseslər; mədəni geriliklə mübarizə, maarifçiliyin hərəkətə çevrilməsi, əliqələmlilərin xalqı düşdüyü acınacaqlı vəziyyətdən qurtarmağa hesablanan cəhdləri heç zaman diqqət mərkəzindən kənar qala bilməz. Belə bir tendensiya həmişə elmi ictimaiyyəti düşündürmüşdür. Haqverdiyevin yaradıcılığını hər dövr üçün aktual edən digər bir məsələ də onun ədəbi irsinin xalq ədəbiyyatından qaynaqlanması, xalqın istək və arzularını, problemlərini qələmə alması idi. Bu baxımdan bir sıra ədəbiyyatşünaslıqla məşğul olan alimlər həmin məsələləri əsərlərinin obyektinə çevirərək təhlil süzgəcindən keçirmişlər. Belə tədqiqatçılara T.Mütəllibov, M.Məmmədov, K.Məmmədov, N.Xəlilov, X.Əlimirzəyev və s. kimi tanınmış alimləri aid edə bilərik.

Əsas hissə

Ə.Haqverdiyevin dram, eləcə də nəsr əsərlərinin dili zəngin, orijinal, eyni zamanda maraqlıdır. Ədibin dilinin ən gözəl xüsusiyyətlərindən başlıcası asan və

anlaşıqlı olmasıdır. Bu xüsusiyyət oxucuları tərəfindən yazıcının rahat başa düşülməsinə imkan verir. Ə.Haqqverdiyevin dilinin gözəlliyi onun sadə, aydın və anlaşılıqlı olması ilə yanaşı, sözlərin məcazi mənada işlədilməsi, xüsusilə kinayəyə geniş yer verilməsi kimi də dəyərləndirilə bilər. Əsərlərin bu məziyyətlərlə yazılması, ən önəmlisi onların orijinallığı onun müəllifinin yazıçılıq ustalığından xəbər verir. Bəzən o, əsəri yazarkən hadisələri konkret, bütün açıqlığı ilə ortaya qoyur, bəzən isə məsələnin mahiyyətini üstüörtülü şəkildə oxucusuna çatdırır. Əbdürrəhim bəy Haqqverdiyevin bədii dili ahəngdarlığı, təbiiliyi, söz ehtiyatının zənginliyi ilə də diqqət çəkir. Onun əsərlərinin dil-üslub keyfiyyətlərinə xüsusi nəzər salan M.Cəlil qeyd edir ki, "...Canlı danışmaq dilimizi, onun gözəl xüsusiyyətlərini, zəngin əlvan söz ehtiyatını, xalq məsələlərini, hakimənə sözlərini bu qədər cəsarətlə yazıya, bədii ədəbiyyata gətirən iki ədəbimiz varsa, biri Haqqverdiyevdir" [6, s. 126]. M.Cəlilin də vurğuladığı kimi, sənətkarın yaradıcılığında zahiri bəzək-düzək, sünilik yoxdur. Məhz belə cəhətlərinə görə qeyd edə bilərik ki, onun hekayələrinin dili canlı, semantikasi müxtəlif, söz ehtiyatı isə zəngindir. Belə ki, yaradıcılığında hikmətli ifadələrə, xalq məsələlərinə xüsusi yer verən ədib istifadə etdiyi bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə də fərqlənir.

Ə.Haqqverdiyev dövrünün bir çox ziyalıları kimi həyat hadisələrini təsvir etdiyi zaman həmişə yeniliyə can atmış, təsvir etdiyi hadisələrin mahiyyətinə varmaqla bərabər aktual olmasına çalışmışdır. Bu barədə Ə.Məmmədov qeyd edir ki, "C.Məmmədquluzadə ilə yanaşı, XX əsrin əvvəllərində Y.Vəzir və Ə.Haqqverdiyev kimi yazıçılar da hekayə ustası kimi məşhurlaşmışdılar. Onların yaradıcılığında ideya və məzmun evolyusiyası ilə yanaşı, dil və üslub yeniliyi də diqqəti cəlb edirdi. Onlar da təsvir etdikləri hadisə və əhvalatların mahiyyətinə vadiqca onu aktual ictimai məsələlərlə qovuşdurmağa çalışmışdılar" [5, s. 39-40]. Yazıçı bəzən kiçik hekayənin bir hissəsində baş verən hadisələri təsvir etməklə o dövrün insanlarını dolğun təsvir edə bilmiş, bəzən isə yazıçı bir cümlə ilə insanların xislətini yumoristik dillə qələmə almışdır. Ədibin kiçik həcmli "Müsibət" adlı hekayəsindən bir parçaya diqqət yetirsək, o dövrün axundlarının əsl simasını açıq-aydın görmüş olarıq: "Hacı Səlimin ölüm xəbəri, onun əsl vətəni olan şəhəri bir-birinə qatmışdı. Böyük bacısının evində böyük təziyə məclisi qurulub gələn camaata çay, qəhvə, plov verilməkdə idi. Axundlar qarınlarını və ciblərini hazırlamışdılar. Şəhərin arvadları dəstə-dəstə hacının böyük bacısı Pərinisənin evinə dolub-boşalmaqda idilər" [3, s. 276]. Yazıçı burada incə bir yumor işlətməmiş və bununla dövrünün axundlarının xarakterini açmışdır.

"Əbdürrəhim bəy Haqqverdiyevin hekayələrində lirik təsvirlərin yumoristik bir dillə təsvir edildiyi məqamlar çox cəlbədidir. Belə hallarda yumoristik dil lirik əhvali-ruhiyyənin daha canlı şəkildə çatdırılmasına səbəb olur. Yazıcının "Ovçu Qasının uydurmaları" adlandırdığı belə təsvirlər Azərbaycan hekayəçiliyinin nadir səhifələridir"[1,s.426].Həqiqətən də, Ə.Haqqverdiyevin dili gülüslə silahlanmış, incə

məqamlarla yoğrulmuş, oxucunu gülməklə bərabər düşündürən bir dildir. İstənilən oxucu sanki yazıçının nə demək istədiyini dərhal anlayır, təsvir olunan qəhrəmanın halına acıyır, bəzən də istehzalı şəkildə onun vəziyyətinə qəhqəhə çəkib gülür. Sənətkar oxucu ilə gah birbaşa özü, gah da yaratdığı obrazla birgə əlaqə yaradır. Qeyd edək ki, adətən, sənətkarlar öz əsərlərində hadisələrin təsvirini daha canlı, dolğun vermək üçün təbiət təsvirlərinə də müraciət edirlər. Məhz Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev də belə sənətkarlarımızdandır. O əsərlərində belə təsvirlərə yer verməklə oxucularının əsəri daha ətraflı başa düşməyinə sanki yardımçı olur. Başqa sözlə, “Təbiət təsvirlərində, vəziyyətlərin təqdim edilməsində də Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev dəqiq müşahidə qabiliyyəti nümayiş etdirir. Hekayələrindəki portret cizgilərinə və yaddaqalan təbiət təsvirlərinə görə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevi yazıçı-rəssam adlandırmaq olar” [1, s. 427].

Ə.Haqverdiyev yaradıcılığında peyzaj təsvirləri ilə bağlı fikirlər müxtəlifdir. Belə ki, bəzi tədqiqatçılar onun yaradıcılığında təbiət təsvirlərinin az istifadə olunduğunu qeyd edirlər. G.Qocayeva bu barədə belə yazır: “Peyzaj təfərrüatı Ə.Haqverdiyev yaradıcılığında az işləndiyi kimi, həm də şərti xarakter daşıyır. Yəni peyzaj onun əsərlərində müəyyən epizodun, situasiyasının real mənzərəsini canlandırmaqdan daha çox konkret situasiyanın, yaxud ümumi məzmunun motivinə uyğunlaşdırılacaq romantik-psixoloji təsir qüvvəsini daha da artırır” [4, s.83]. Bircə, G.Qocayevanın bu fikri məntiqlidir, çünki onun yaradıcılığında geniş planda verilən peyzaj təsvirlərinə rast gəlinmir. Ədib mövcud hadisələri daha qabarıq şəkildə təqdim etmək üçün təbiət təsvirlərinə müraciət edir, lakin bu şərti mahiyyət kəsb edir. Təbiət təsvirlərinə yer verən sənətkar, yeri gəldikcə ictimai məsələlərə, etik problemlərə də toxunmuşdur. Belə ki, çinar ağaclarının bağı tutmasını gündüzlər elə də problem olmadığını dilə gətirən yazıçı, gecələr isə əksinə çox ciddi problemlər yaratdığını qeyd edir. Haqverdiyev əsərlərində incə yumordan məharətlə istifadə edən ədiblərimizdən biridir və bu kiçik təsvirdə də o, ənənəsinə sadıq qalmış, “O ki gecə, Allah göstərməsin, gözə barmaq dürtsən görülməz” [3, s.139] deməklə əsl xalq dilinə sadıqlığını göstərə bilmişdir. Bu cümlə həm məqsədi daha aydın ifadə etməyə, eyni zamanda o dövrün ictimai və sosial vəziyyətini dolğun ifadə etməyə kömək edir. Belə ki, bağlarda işıq yanmır, insanların dincəlməsi üçün kifayət qədər şərait yoxdur. Ardınca yazıçı daha bir etik problemə toxunmuş, o dövrdə Qarabağda gənclərin ağaclara ziyan vurmasından, bu səbəbdən də şəhərlərin bağısız qalmasından şikayətlənmişdir. Lakin bunlar onun gözəl portret ustası olmasına mane olmamış, əksinə yerində işlətdiyi təbiət təsvirləri ilə oxucuya lazımi məlumatı çatdırıb bilmişdir.

Ə.Haqverdiyev yaradıcılığında varvarizmlərdən də məharətlə istifadə etmiş, tipi öz dili ilə ifşa etmişdir. Varvarizm dedikdə dildə yad sözlərdən istifadə nəzərdə tutulur. Bədii ədəbiyyatda isə bundan bir priyom, vasitə kimi istifadə edilir. Tənqidi realizmdə belə ifadələrə C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı”, “Ölülər” və s.

kimi ədəbi nümunələrində rast gəlmək mümkündür. Sözsüz ki, satirik tipi öz danışiq tərzi ilə oxucusuna təqdim etməsi, tanıtdırması, eləcə də onun haqqında digər obrazların dilində varvarizmlərdən istifadə olunması əsərin dilinə ağırlıq gətirmir, əksinə obrazı bizə daha dolğun təqdim edir. Ə.Haqverdiyev yaradıcılığında da lazım gəldiyi məqamlarda varvarizm nümunələrini görə bilərik. Məsələn, “Qiraət” hekayəsində Məşədi Qulam rus aşnasına “Xoroşo” deyə cavab göndərməsi [3, s. 159] onun daxili aləmindən xəbər verir. “Pir” hekayəsində Əhməd iş görmək, bir sənətə sahib olmaq əvəzinə bilyard oynamaqla gününü keçirir. Bir gün onu oyunda döyürlər və öz atasına şikayət edərkən deyir ki, “Şarı naznaçit eləyib uqola, şar gedib sredinaya düşür. Şarı götürüb deyir: “Elə mən sredinaya naznaçit eləmişdim” [3, s. 167]. Burada yazıçı Əhməd və onun ərtafında olan digər insanlar ilə oxucunu tanış edir, onların elmdən uzaq olduğunu, günlərini bilyard oynamaqda keçirdiyini dilə gətirir.

Görkəmli sənətkarın yaradıcılığında vulqar sözlərdən də istifadə olunmuş, belə sözlər də varvarizmlər kimi obrazların daxili aləminin ifşasına xidmət etmişdir. Məlumdur ki, vulqarizmlər dildə işlənən kobud, sərt, ən kəskin formada isə söyüş xarakterli sözlər və ifadələrdir. Yenə də “Pir” hekayəsində Mirzə Cavad döyülən oğlunu zındıq oğlu, zındıq adlandırır [3, s. 167]. Zındıq sözünün mənası dinsiz, Allahsız deməkdir. “Padşahın məhəbbəti” dramında padşah təlxəyi vurduqda “Dur, namərbut, rədd ol, dəxi də ovqatımı təlx elədin, get” deyir və onu qovur. Bununla da aydın olur ki, padşah burada mənfi tipdir və onun istifadə etdiyi rədd ol, namərbut kimi vulqar ifadələrdən istifadə edir.

Ədibin yaradıcılığında bədii ədəbiyyatda təhkiyə formasının janrlarından hesab olunan səyahətnamələrə də rast gələ bilərik və onun “Xortdanın cəhənnəm məktubları”, “Mozalan bəyin səyahətnaməsi” əsərləri bu janra aid nümunələrdəndir. Hər iki əsər satirik üslubda qələmə alınmış, müəllif səfər zamanı yolda başına gələn, şahidi olduğu hadisələri həm yumoristik, həm də satirik şəkildə oxucusuna çatdırmışdır. Əsərlərlə tanış olduqda oxucu sanki özü birbaşa həmin məkanlara səyahət edir, baş verən hadisələrin canlı şahidinə çevrilir ki, bu da sənətkarın təhkiyə üslubunun mükəmməlliyi ilə bağlıdır.

Nəticə

Araşdırmadakı qənaətlərimizi belə ümumiləşdirə bilərik.

1) Tədqiqat zamanı bəlli oldu ki, Ə.Haqverdiyevin əsərlərinin dili çox zəngindir; xalq dili bütün incəlikləri ilə burada əks olunur, atalar sözləri, məsəllər lazımi məqamlarda ustalıqla işlədilir. Həmçinin sənətkarın üslubu da çox rəngarəngdir və öz xarakterik xüsusiyyətləri ilə oxucusunu maraqlandırır, düşündürür, mənən saflaşdırır. Bu isə onu bir daha göstərir ki, ədibin əsərlərini sevdirən, xalq arasında geniş yayılmasına səbəb olan məhz onun düzgün dil və üslub seçimidir.

2) Aparılan araşdırma göstərir ki, Ə.Haqverdiyev satira və yumordan məharətlə istifadə etməklə cəmiyyətin sosial qüsurlarını dil vasitəsilə açıq və təsirli şəkildə ifadə etmişdir. Müəllifin bədii irsi Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına, üslubi imkanlarının zənginləşməsinə mühüm töhfələr vermişdir. Deməli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığının dil və üslub xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi həm Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, həm də dilçiliyi üçün hər zaman əhəmiyyətli və aktualdır.

**Qocayeva Leyla Vəli qızı
Nağıyeva Dürdanə Əsəd qızı**

Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığının dil və üslub xüsusiyyətlərinə dair bəzi məqamlar

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığının dil və üslub xüsusiyyətləri araşdırılır. Yazının dramaturji və nəsr əsərlərində istifadə etdiyi dilin sadəliyi, canlı xalq danışığı dilinə yaxınlığı, obrazların fərdi nitq xüsusiyyətlərinin ustalıqla verilməsi təhlil olunur. Haqverdiyevin əsərlərində satira və yumor elementlərinin dil vasitəsilə reallaşdırılması, dialoqların təbiiliyi və ifadəliliyi xüsusi diqqət mərkəzinə çəkilir. Həmçinin müəllifin üslubi normaya uyğun olaraq mübaliğə, varvarizm, vulqarizm və s. məcazlardan məqsədyönlü istifadəsi göstərilir. Araşdırma nəticəsində müəyyən olunur ki, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında mühüm rol oynamış, milli üslubun formalaşmasına əhəmiyyətli töhfələr vermişdir.

**Gojayeva Leyla Veli q.
Naghiyeva Durdana Asad q.**

Some points on the language and stylistic features of Abdurrahim bey Hagverdiyev's creativity

Summary

The article explores the language and stylistic features of the creativity of Abdurrahim bey Hagverdiyev, one of the prominent representatives of Azerbaijani literature. The simplicity of the language used by the writer in his dramaturgical and prose works, its proximity to the living folk colloquial language, and the masterful rendering of the individual speech characteristics of the characters are analyzed. In Hagverdiyev's works, the realization of satire and humor elements through language, the naturalness and expressiveness of dialogues are given special attention. Also, the author's purposeful use of exaggeration, barbarism, vulgarism, etc. metaphors in accordance with the stylistic norm is shown. As a result of the research, it is determined that Abdurrahim bey Hagverdiyev played an important role in the

development of the Azerbaijani literary language and made significant contributions to the formation of the national style.

**Годжаева Лейла Вели кызы
Нагиева Дурдана Асад гызы**

**Несколько аспекты языковых и стилистических особенностей творчества
Абдурагима бека Хагвердиева**

Резюме

В статье исследовать языковые и стилистические особенности творчества Абдурахим бека Хагвердиева, одного из выдающихся представителей азербайджанской литературы. Анализируется простота языка, используемого писателем в его драматургических и прозаических произведениях, его близость к живому народному разговорному языку, мастерская передача индивидуальных речевых особенностей персонажей. В работах Хагвердиева особое внимание уделяется реализации элементов сатиры и юмора с помощью языка, естественности и выразительности диалогов. Также показано целенаправленное использование автором метафор преувеличения, варварства, вульгаризма и т.д. в соответствии со стилистической нормой. В результате проведенного исследования установлено, что Абдурахим бек Хагвердиев сыграл важную роль в развитии азербайджанского литературного языка и внес значительный вклад в формирование национального стиля.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. On cildə, altıncı cild. Azərbaycanda tənqidi realizm və romantizm epoxası. Bakı: Elm, 2022, 1168 s.
2. Əliyev R. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Bakı: Mütərcim, 2008, 360 s.
3. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II c. Bakı: Lider, 2005, 408 s.
4. Qocayeva G. Nəgah xəyalıma cəhənnəm düşdü: Ə. Haqverdiyevin bədii nəsr məvzusunda. Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 2002, 124 s.
5. Məmmədov Ə. Azərbaycan bədii nəsr [XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri]. Bakı: Elm, 1983, 185 s.
6. Mir Cəlal. Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917) Bakı, 2004, 391 s.
7. Mütəllibov T.M. Ə. Haqverdiyevin poetikası. Bakı: Yazıçı, 1988, 328 s.
8. Paşayeva A. Məni nə vədə Şuşaya yetirirsən? Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin “Xortdanın cəhənnəm məktubları” povesti əsasında. Bakı, 2012, 142 s.

Rəyçi: Azərbaycan Tibb Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasının dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru P.Ə.Əzizova